

SIDIKOVA Gulchexra Xayrullayevna
Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti
O'quv kurslari bo'limi o'qituvchisi va magistranti
gulchekhra.sidikova@gmail.com

IMOM ABU HANIFANI MUHADDIS SIFATIDA TAN OLMAYDIGANLARGA RADDIYALAR

К ВОПРОСУ О СТАТУСЕ ИМАМА АБУ ХАНИФЫ КАК МУХАДДИСА

A DEFENSE OF IMAM ABU HANIFA'S STATUS AS A MUHADDITH

Annotatsiya: Ushbu maqola fiqh ilmining yirik namoyondalaridan biri va muhaddis olim Imom A'zam Abu Hanifa (r.h.)ning hadis ilmidagi o'rni va ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Abu Hanifa (r.h.) dunyoga eng ko'p tarqalgan mazhab asoschisi bo'lib, uning ilmiy faoliyati, ayniqsa hadislarni sharhlash, ulardan fiqhiy hukmlar chiqarishda qo'llangan usullar haqida chuqur tahlil qilinadi. Maqola hadislarni to'plash, ularni to'g'ri tushunish va qo'llash, shuningdek, Imom A'zamning hadis ilmi bo'yicha ishlab chiqqan metodlari haqida ham batafsil ma'lumot beradi. Ushbu maqolada, Abu Hanifa (r.h.)ning hadis ilmini rivojlantirishdagi xizmatlari, uning hadislar haqidagi ehtiyotkorlik va tanqidiy yondoshuvi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: hadis ilmi, fiqh, ra'y, sahoba, tobein, faqih, muhaddis, mujtahid, roviy, imom.

Аннотация: В настоящей статье исследуется вклад имама Абу Ханифы (р.х.) — основателя крупнейшего в исламском мире правового мазхаба — в развитие хадисоведения (науки о хадисах). Основное внимание уделяется его уникальной методологии, которая охватывала строгие критерии сбора преданий, их глубокий критический анализ, а также принципы толкования для выведения на их основе норм фикха. Анализируется знаменитый осторожный и системный подход Имама Аъзама к работе с хадисами, который заложил основы одного из важнейших направлений в исламской юриспруденции.

Ключевые слова: наука о хадисах, фикх, ра'й, сахоба, табеин, факих, мухаддис, муджтахид, рови, имам.

Abstract: This article is devoted to studying the role and influence of one of the prominent figures in Islamic jurisprudence and hadith scholarship — Imam Abu Hanifa (may Allah have mercy on him) — in the science of hadith. Abu Hanifa (r.h.) is the founder of the

most widely followed school of thought in the Muslim world. The article provides an in-depth analysis of his scholarly contributions, especially his methods of interpreting hadiths and deriving legal rulings from them. It also offers detailed insights into the collection, proper understanding, and application of hadiths, as well as the methodology developed by Imam al-A'zam in the field of hadith science. The article analyzes Abu Hanifa's (r.h.) contributions to the development of hadith studies and his cautious and critical approach to hadiths.

Keywords: hadith science, fiqh, ra'y, sahaba, tabiin, faqih, muhaddis, mujtahid, narrator, imam.

KIRISH

Abu Hanifa (r.h.) Islom dunyosining eng buyuk faqihlaridan biri bo'lib, uning ilmiy merosi fiqh, hadis, aqida va boshqa sohalarida katta ahamiyatga ega. Abu Hanifa, asosan, fiqh ilmini rivojlantirishda, xususan, hadislarni talqin qilishda o'ziga xos metodologiyasi bilan ajralib turadi. U hadis ilmini chuqur o'rgangan va uning asoslanuvchi manbalaridan biri sifatida fiqhiy qoidalariga asos solishda hadislarni muhim ahamiyatga ega deb bilgan. Shuningdek, Imom A'zam hadislarning sahihligini aniqlashda ehtiyotkorlik bilan yondoshgan va ularning fiqhiy masalalarga ta'sirini o'rganishda o'zining noyob uslublarini ishlab chiqqan.

ASOSIY QISM

Abu Hanifa (r.h.) davrida kitob yozish, risolalar bitish hali keng tus olmagan va ommalashmagandi. Shuning uchun u zot umrlarini shogirdlarga ta'lim berish va fiqh o'rgatishga sarflaganlar. U zotning aqida – kalom ilmiga bag'ishlangan risolasi "Fiqhul-akbar", ba'zi shogirdlariga qilgan nasihatlar, Usmon al-Battiy (r.h.)ga yozgan maktublari saqlanib qolgan. U zot fiqh borasida bironta asar yozmagan bo'lsada, lekin fiqh ilmini shakllantirgan, uni bob va mavzularga ajratgan ilk faqih sifatida tarixda qolgan [8:109].

Abu Hanifa (r.h.)ning hadis ilmini bilishi borasida turli mulohazalar bor va ko'plab odamlar Abu Hanifa (r.h.)ni hadis olimi emas, balki faqat ra'y ilmi bilan shug'ullanganini ta'kidlaydilar. Ammo bularning barchasi noto'g'ri. Agar ular ra'y (ya'ni qiyos) faqat Kitob (Qur'on) yoki Sunnat asosida bo'lishini bilishganida edi, bunday demagan bo'lardilar. Chunki Abu Hanifa mazhabining asosiy qoidasi qiyos, ya'ni asl manbaning hukmidir. Asl manbaning hukmi esa doim qiyos qilinayotgan Qur'on, sunnat yoki ummatning ijmosi kabi

manbalardan olinishi kerakligini bildiradi. Abu Hanifa mazhabida, *“Matn (Qur’on va sunnat) bor joyda qiyos qilinmaydi”*, bu esa asosiy usuliy qoidadir [3:97].

Qanday bo‘lmasin, Abu Hanifa (r.h.) yoshligida hadis izlash bilan shug‘ullangan. Ammo u asosan hadis olimi bo‘lgan faqihlardan hadis o‘rgangan. Abu Hanifa (r.h.) yoshligida hadis ilmiga kirishganiga dalil – Abu Dovud Toyalisiyning rivoyatidir. U Abu Hanifa (r.h.)dan rivoyat qiladi: *“Men 80-yilda tug‘ilganman. Rasululloh (s.a.v) ning sahobasi Abdulloh ibn Anas 94-yilda keldi va men uni ko‘rdim, undan hadis eshitdim. Men bu paytda 14 yoshda edim. U shunday dedi: Men Rasululloh (s.a.v)ni shunday deganlarini eshitdim: “Bir narsani sevsang, u seni ko‘r va kar qiladi” [2:23].*

Yana Abu Yusuf Qoziy Abu Hanifa (r.h.)dan rivoyat qiladi: *“Men 80-yilda tug‘ildim va 96-yilda otam bilan haj qilganimda, men 16 yoshda edim. Biz Masjidul Haramga kirganimizda katta bir halqani ko‘rdim va otamdan so‘radim: “Bu kimlarning xalqasi?” U: “Bu Rosululloh (s.a.v)ning sahobasi Abdulloh ibn Horis ibn Jazziy az-Zabiydiyning xalqasi,” – dedi. Men oldinga borib, uning shunday deganini eshitdim: “Men Rasulullohni shunday deganlarini eshitdim: “Kimki Allohning dinini o‘rgansa, Alloh uni tashvishlaridan xalos qiladi va unga kutmagan joydan rizq beradi” [2:24].*

Bu hadis Abu Hanifa (r.h.) ning yoshligidan hadisni o‘rganganligiga dalildir. Bunga qo‘shimcha sifatida, u hadisni katta muhaddis va olim tobeinlardan o‘rgangan. Qanday qilib biz unda fiqh eng yuqori darajaga yetganini aytamiz-u, so‘ngra hadisni bilmaydi deb aytamiz? Aksincha, biz u yuzlab ulkan hadis olimlaridan hadis olgan, ulardan ko‘plab rivoyatlar keltirgan va ularni majlislarida qatnashganligini ko‘ramiz. Hatto, uning Musnadlari, uning fiqh boblarida tartiblangan birinchi hadis to‘plamlar ekaniga dalolat qiladi. Jumladan Abu Hanifa hadislarini Imom Molikning Muvatto asari va boshqa muhaddislarning hadis to‘plamlaridan avval fiqh boblariga ajratganini ko‘rsatadi [3:98].

“Sihohi sitta” (oltita sahihlar to‘plami)da Imomi A‘zam Abu Hanifa (r.h.)ning rivoyatlari uchramaydi. Shuning uchun ba‘zilar Abu Hanifa (r.h.)ning hadis ilmida kuchsiz edi, deyдилar. Ularning bu gaplariga asos yo‘q. Voqe‘lik shuki, *“Sihohi sitta”*da faqat Abu Hanifa (r.h.)ning emas, balki Imom Shofeiyy (r.h.)ning ham birorta hadisi yo‘q, u zotdan ham rivoyat qilinmagan. Yana Imom Ahmad (r.h.) Imom Buxoriy (r.h.)ning xos ustozlari edi, uning hadislarini ham Buxoriyda

faqat uchta yoki to‘rtta o‘rindagina kelgan. Bu degani bu imomlar hadis ilmida sust degani emas. Buning sababi, avvalo, bu zotlar faqih edilar. Ularning asl mashg‘uloti ahkom masalalarini aytish bo‘lardi. Ikkinchi sabab, bu olimlar mujtahidlar edi. Ularning yuzlab shogirdlari, ergashuvchilari bo‘lgan. Shuning uchun *“Sihohi sitta”* mualliflari ularning ilmlari shogirdlari vositasida saqlanib qolishini bilganlar. Ular bu olimlarning ilmlari zoye bo‘lishidan qo‘rqmasdilar. Shuning uchun ularni keltirishmagan, olishmagan [5:260].

Aslida, Imomi A‘zam Abu Hanifa (r.h.)ning hadis ilmi borasida sha‘ni ulug‘ligiga barcha taslim bo‘lgan va inkor etib bo‘lmaydigan haqiqatdir. Chunki hamma ulamolar Abu Hanifa (r.h.) mujtahid ekaniga ittifoq qilishgan. Mujtahidlik shartlaridan biri hadis ilmidan to‘liq basirat hosil bo‘lishi hisoblanadi. Agar shu e‘tibordan Abu Hanifa (r.h.)da biron sustlik va kamquvvatlik bo‘lganda edi, u asrlar davomida mujtahid deb qanday qabul qilinardi?! Zotan, hadis ilmining juda yirik ulamolari u kishining baland maqomini, martabasini to‘liq e‘tirof etishgan. Agar ularning gaplarini bu o‘rinda naql qilinsa, katta bir kitob tayyor bo‘ladi. Abu Hanifa (r.h.) haqlarida bitilgan manoqib va tarjimai hol kitoblarida bu gaplarni ko‘rish mumkin. Bu o‘rinda bir nechtasini zikr qilish lozim.

Makkiy ibn Ibrohim (r.h.) Abu Hanifa (r.h.) ning shogirdlaridan bo‘ladi. Uning o‘zi esa Imom Buxoriy (r.h.)ning ustozlaridan biri bo‘lib, Imom Buxoriy (r.h.) aksar *“sulosiyyot”*larini ushbu zot orqali rivoyat qilganlar. Manbalarda Makkiy ibn Ibrohim (r.h.)ning Abu Hanifa (r.h.) borasidagi *“O‘z zamonasining eng olimi edi!”* – degan gaplari keltirilgan. Bir kuni u zot Abu Hanifa (r.h.) rivoyatidagi hadisni aytib, *“Bizga Abu Hanifa hadis aytdilar”*, degan ekan, bir kishi: *“Bizga Ibn Jurayjning hadislarini ayting, Abu Hanifadan rivoyat qilmang!”* – deb qolibdi. Shunda u zot juda qattiq g‘azablanib: *“Biz nodonlarga hadis aytmaymiz. Mendan hadis yozib olishingni senga harom qildim! Mening huzurimdan tur, yo‘qol!”* – debdilar. O‘sha kishi turib ketmaguncha indamay o‘tiraveribdilar. Turib ketganidan keyingina: *“Bizga Abu Hanifa hadis aytdilar”*, – deb darsni davom ettirganlar [6:204].

U zamonlarda ilm atamasi ko‘proq hadis ilmiga nisbatan ishlatilardi. Makkiy ibn Ibrohim (r.h.) *“eng olimi”* deganda hadis ilmida olimrog‘ini nazarda tutgan edi. Bu gapdan Abu Hanifa (r.h.) o‘z zamonasida hadis ilmining ham katta olimi ekanligi ma‘lum bo‘ladi.

Abu Hanifa (r.h.)ning hadis ilmidagi o'zni u zotning shayxlari va shogirdlariga nazar tashlashdan ma'lum bo'ladi. "Tahziyb al-kamol"da Abu Hanifa (r.h.)ning yetmish to'rt nafar shayxlari sanab o'tilgan. Hofiz as-Suyuti (r.h.) esa u zotning manoblariga bag'ishlangan "Tabiyat as-sahiyfa" asarida shayxlari nomlarining uzun ro'yxatini zikr qilganlar. Hofiz Mizziy (r.h.) biron-bir ro'yiyni barcha shayxlarini to'liq bayon etmaganlar, balki faqat bir nechalarini namuna sifatida keltirganlar. Shu sababli manbalarda Abu Hanifa (r.h.)ning shayxlari adadi to'rt ming nafar deyilgan. Bu shayxlarning ko'pchiligidan keyingi davrdagi kuchli muhaddislar bevosita ilm hosil qila olishmagan. Chunki Abu Hanifa (r.h.)ning shayxlari sahobalar yoki tobeinlar va katta taba'a tobeinlar bo'lishgan [5:263].

Shuningdek, hadisni o'rganishdagi e'tibori va bu yo'lda safar qilishi hamda uni o'rganishda duch kelgan qiyinchiliklari haqida ko'plab hadis ilmi olimlari va mashhur muhaddislar guvohlik berishgan:

Hofiz az-Zahabiy o'zining "Siyar A'lam an-Nubala" asarida Abu Hanifaning tarjimai holi haqida shunday degan: "U hadis izlashga alohida e'tibor qaratdi va bu yo'lda safar qildi" [1:16].

Shuningdek, u yana shunday degan: "Imom Abu Hanifa hadisilmini o'rgandi, 100-hijriy yildan keyin hadis ilmini o'rganishga e'tiborini kuchaytirdi".

Yana u Abu Hanifa (r.h.)ning fazilatlariga haqida yozgan asarida, shayxlari borasida shunday degan: "U Makkada Ato ibn Abu Rabohdan hadis eshitgan va u ustoziga haqida: "Men Atodan yaxshiroq kishi ko'rmaganman", – degan".

Hofiz az-Zahabiy deydi: Ato ham o'z shogirdlariga nisbatan Abu Hanifani afzal deb bilgan, chunki Abu Hanifa hadis eshitish majlisiga kelganida, unga keng joy berar va yaqiniga taklif qilar edi [1:17].

U "Duval al-Islom" asarida ham shunday degan: "Abu Hanifaning eng katta shayxi Ato ibn Abu Raboh bo'lgan, uning fiqhida shayxi esa Hammod ibn Abu Sulaymon edi" [7:79].

Hofiz Abu Bakr Xatib Bag'dodiy "Tarix Bag'dod" asarida shunday degan: "Bizga Abu Nu'aym Hofiz xabar berdi, u Abu Bakr Abdulloh ibn Yahyo at-Talhiydan, u Usmon ibn Ubaydulloh al-Talhiydan, u Ismoil ibn Muhammad al-Talhiydan, u Said ibn Salim al-Basriydan xabar berib aytadi: Abu Hanifani shunday deganini eshitdim: "Men Atoni Makkada uchratdim va undan bir narsani so'radim, u menga dedi: "Qayerdansen?". Men dedim: "Men Kufa ahlidanman". U esa dedi:

"Sen o'sha dinidan ajralib, shia bo'lganlarning qishlog'idanmisan?". Men dedim: "Ha!". U dedi: "Sen qaysi guruhdansen?". Men javob berdim: "Men salafni haqorat qilmaydigan, qadarning mavjudligiga ishonadigan va hech kimni gunohi uchun kofir deb hisoblamaydiganlardanman". Ato menga dedi: "Buni bilding, unga rioya qil" [1:17].

Imom Abu Hanifa hadisni o'rganishda o'z davrining barcha mashoyixlaridan ustun kelgan. Hofiz az-Zahabi "Manoqib Abu Hanifa" asarida shunday yozgan: "Men Abu Hanifa bilan hadis o'rgandim, u bizdan o'zib ketdi, biz zuhd bo'yicha ilm oldik, u bizdan o'zib ketdi va yana fiqhni ham o'rgandik, keyin ko'rib turganingizdek u bizga fiqhdan ilm berdi" [1:20].

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, Imom A'zam hadis ilmini, faqat shakli jihatidan emas, balki uning mohiyati, ma'nosi va amaliy jihatlari bilan ham chuqur o'rganib chiqqan. U hadislarini qo'llashda ijtihod qilishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, xalq orasida hukmlar chiqarishda adolatni ta'minlashga intilgan. Shu bilan birga, hadis ilmiga bo'lgan hurmatini saqlagan va hadislarini faqat ishonchli isnodlarga asoslanib, qabul qilgan.

Shu tarzda, Imom A'zam Abu Hanifa hadis ilmiga ulkan hissa qo'shgan, uning yondashuvi va metodologiyasi bugungi kunda ham musulmon olamida o'rganiladi va qadrlanadi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdulfattoh Abu G'udda. Maknatul imam Abu Hanifa fil hadis. Halab: Maktabul matbuat al-islamiyya, 1995.
2. Abul Muayyad Muhammad ibn Mahmud. Jami'u masaniyd Abu Hanifa lil-Xorazmiy. – Bayrut.
3. Doktor Muhammad Qosim al-Horisiy. Maknatul Imam Abu Hanifa. – Misr: Matbaatul Xayriya, 1992.
4. Imom Saymariy Husayn ibn Ali. Axbar Abu Hanifa va as'habihi. – Haydarobod, 1983.
5. Ismoilov M. Sunani Termiziy sharhi. J.1. – Toshkent: Irfonnashr, 2021.
6. Muvaffaq ibn Ahmad al-Makkiy. Manoqib al-Imom al-A'zam Abu Hanifa. 1-jild. – Haydarobod: Majlis doiraat al-maorif an-nizomiya, 1904.
7. Shamsiddin Abu Abdulloh Muhammad ibn Ahmad ibn Usmon az-Zahabiy. Duval al-Islam. Haydarobod, 1337-h. (1918).
8. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Fiqhiy yo'nalishlar va kitoblar. – T: Sharq, 2011.